

UČINCI PROGRAMA RAZVIJANJA VJEŠTINA SAMOZASTUPANJA NA SOCIJALNU KOMPETENCIJU OSOBA S UMJERENOM I TEŽOM MENTALNOM RETARDACIJOM

MARIJA ALFIREV,* DANIELA BRATKOVIĆ,** BRANKO NIKOLIĆ**

Primljeno: travanj 2001.
Prihvaćeno: prosinac 2001.

Izvorni znanstveni rad
UDK: 376.4

Cilj je ovog rada bio utvrditi učinke programa razvijanja vještina samozastupanja na razinu socijalne kompetencije mladih osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom, te primjenjivost naučenih vještina u svakodnevnim životnim uvjetima. U navedenom programu koji se provodio dvadeset tjedana u okviru formalnog dnevnog programa (programa radnog osposobljavanja) sudjelovalo je deset ispitanika / sudionika u dobi od 18 – 25 godina. Samozastupanje je govorenje ili djelovanje u svoje ime, a podrazumijeva svaku aktivnost koja uključuje akciju samoodređenja. Stoga su tijekom programa razvijane vještine komunikacije, biranja, donošenja i provođenja odluka, preuzimanja odgovornosti, traženja pomoći i informacija.

Razina socijalne kompetencije ispitivana je SPK – Skalom procjene kompetencije za osobe s umjerenom i težom mentalnom retardacijom (Holtz, Eberle, Hillig, Marker, 1986; priredile Teodorović i Levandovski, 1993). U razmatranje je uzeto područje Socijalne kompetencije koje sadrži varijable: ponašanje pri učenju i radu, pronalaženje identiteta i pojam o sebi, samokontrolu, samopotvrđivanje, anticipaciju događaja i socijalne kontakte te kooperaciju i socijalna pravila. Instrument je primijenjen u šest sukcesivnih vremenskih točaka, a za obradu podataka primijenjena je metoda analize kvantitativnih promjena jednog uzorka ispitanika opisanog skupom kvantitativnih varijabli u više od dvije vremenske točke (Nikolić, 1999).

Rezultati ukazuju na statistički značajan napredak u razini socijalne kompetencije sudionika, što pokazuje opravdanost primjene programa razvijanja vještina samozastupanja u okviru formalnog dnevnog programa.

Ključne riječi: socijalna kompetencija, samozastupanje, adolescenti, umjerena i teža mentalna retardacija.

Uvod

Među autorima koji upotrebljavaju naziv "socijalna kompetencija" ne postoji potpuno suglasje u određivanju njezina pojmovnog značenja i sadržaja. Ipak, većina se autora slaže da socijalna kompetencija obuhvaća djelotvorno funkcioniranje u socijalnom kontekstu. U istraživanju socijalne kompetencije polazi se od pretpostavke da se ona sastoji od socijalnog znanja i razumijevanja (socijalne kognicije) i socijalne akcije (socijalnog ponašanja) - (Siperstein, 1992). Socijalna znanja

uključuju poznavanje normi i glavnih socijalnih pravila skupina kojima pojedinac pripada, a socijalno razumijevanje uključuje sposobnost predviđanja tuđih reakcija na uobičajene situacije u sklopu interakcija s drugima, te razumijevanja tuđih osjećaja. Međutim, samo socijalno znanje i razumijevanje nužan je, ali ne i dovoljan uvjet za razborito socijalno ponašanje. Stoga se u definiranju socijalne kompetencije ne može zaobići važnost socijalne situacije. Uzimajući u obzir navedeno, za potrebe ovog rada prihvaćena je definicija socijalne kompetencije Holtza, Eberlea,

* Centar za odgoj i obrazovanje djece i mladeži, Šibenik

** Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hilliga i Markera (1982) koji pod kompetencijom podrazumijevaju raspoloživost i primjereno izražavanje onih uzoraka ponašanja koji proširuju repertoar ponašanja pojedinca i time smanjuju ovisnost o posebnim mjerama zbrinjavanja.

Na osnovi prihvaćene definicije i obrazloženja Greenspana i Granfielda (1992) da u dijagnozu mentalne retardacije ulaze samo intelektualni aspekti instrumentalne inteligencije i intelektualni aspekti socijalne kompetencije, u razmatranje ulaze učinci programa samozastupnja upravo na taj dio socijalne kompetencije. Socijalna inteligencija definira se kao "sposobnost razumijevanja i uspješnog djelovanja sa socijalnim i interpersonalnim objektima i događajima. Taj konstrukt uključuje takve varijable kao što su preuzimanje uloge, empatičko rasuđivanje, percepcija osobnosti, moralno rasuđivanje, komunikacija i interpersonalna taktika" (Greenspan i Granfield, 1992; str. 449). Te su varijable organizirane u dvije subkategorije: svjesnost i vještine. Svjesnost uključuje one varijable koje omogućavaju razumijevanje ponašanja drugih kao percepciju osobnosti, socijalno zaključivanje i socijalno shvaćanje, a vještine sadrže one varijable koje sudjeluju u ovladavanju socijalnim strukturama, kao npr. komunikaciju i rješavanje problema u socijalnim situacijama (problem-solving).

Socijalne vještine Chadsey-Rusch (1992) definira kao naučena ponašanja, specifična za određene situacije i koja variraju s obzirom na socijalni kontekst. One uključuju opažljive i neopažljive kognitivne i afektivne elemente, koji izazivaju pozitivne ili neutralne reakcije i doprinose izbjegavanju negativnih reakcija drugih.

Jasno je da socijalne vještine mogu biti naučene, mijenjane, dopunjene kroz različite programe, ali to još uvijek nije dovoljno jamstvo za kompetentno socijalno ponašanje. Stoga i u učenju vještina treba voditi računa o specifičnim okolnostima u kojima se odvija proces učenja. Tradicionalni pristupi u izradi programa razvijanja vještina komuniciranja isticali su nedostatak komunikacijskih vještina. Međutim, u novije se vrijeme takvi programi integriraju u svakodnevni život i uključuju odnose između osoblja i osoba s

teškoćama. U tom smislu Dobson, Stanley i Maley (1999) utvrđuju poboljšane socijalne i komunikacijske vještine osoba s teškoćama nakon provedenog programa komunikacijskih vještina u prirodnoj sredini. Upravo su te vještine važne u procesu samozastupanja.

Iz činjenice da se socijalna kompetencija razvija tijekom života, jednako je važno i određivanje socijalne kompetencije, osim u dijagnostičke svrhe, i u svrhu izrade programa rehabilitacije. Ostvarenje programa može osobama s težom mentalnom retardacijom omogućiti potpunije zadovoljavanje vlastitih potreba i bolje snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama. Ovo se naročito odnosi na mlade osobe u prijelaznom tranzicijskom razdoblju, kojima bi trebalo omogućiti aktivnije sudjelovanje u donošenju bitnih životnih odluka, kao npr. odluke o stanovanju ili zapošljavanju, ali i odabiru programa osposobljavanja (Lovett i Harris, 1987; Brinckerhoff, 1994).

Niz istraživanja, čiji je predmet proučavanja usvajanje socijalnih vještina, polazi od teorijske spoznaje da je niska razina socijalne kompetentnosti često rezultat deficita u specifičnim verbalnim i neverbalnim vještinama neophodnim za učinkovitu socijalnu interakciju. Programi za stjecanje socijalnih vještina uspješno su korišteni u unapređivanju ponašanja na profesionalnom planu (Morgan i Salzberg, 1992; Huang i Cuvo, 1997), u poboljšanju općih interpersonalnih odnosa (Newton i Horner, 1993), u unapređivanju socijalno-seksualnog ponašanja (Valenti-Hein, Yarnold i Mueser, 1994; Bratković i Teodorović, 2000; Miltenberger, Roberts, Ellingson, Galensky, Rapp, Long i Lumley, 1999). Učinke različitih programa na razinu socijalne kompetencije utvrđivali su Kazdin, Esveltd-Dawson, French i Unis (1987), Collet-Klingenberg i Chadsey-Rusch (1991), te Lauth (1991). Stjecanje socijalnih vještina, zadržavanje stečenih vještina i generalizacija u središtu su pažnje mnogih autora (O'Reilly i Chadsey-Rusch, 1992; Morgan i Salzberg, 1992; Duan i O'Brien, 1998).

Kod nas je provedeno istraživanje razine praktične, kognitivne i socijalne kompetencije na

uzorku od 89 odraslih osoba s težom mentalnom retardacijom koje žive u institucijama (Teodorović, Levandovski i Mišić, 1994). Na području socijalne kompetentnosti utvrđene su manjkavosti u samopercepciji; osjećaju vlastite vrijednosti; anticipaciji i poštovanju osjećaja, potreba i želja drugih; razini tolerancije na kritiku; prihvaćanju vlastitih ograničenja; poštovanju pravila; koncentraciji, planiranju, ustrajnosti i samoinicijativi. Autorice povezuju dobivene rezultate s obilježjima postojećih rehabilitacijskih programa, manjkavostima programskih sadržaja, kao i različitim socijalnim iskustvima sudionika istraživanja. Nadalje se navodi zaključak o potrebi strukturiranog i individualiziranog programiranja rada i u odraslih osoba s težom mentalnom retardacijom u cilju održavanja i podizanja razine kompetencije.

U tom smislu i razvijanje vještina samozastupanja, gdje su bitne komponente samopoštovanja i samoodređenja, ima značajnu ulogu.

Pojam (samozastupanje) self-advocacy može se prevesti kao govoriti ili djelovati u svoje ime. U svom značenju pojam "samozastupanje" proširen je i na zauzimanje za druge s većim teškoćama od strane onih čije su teškoće manje (Crossley, 1989a; 1989b). U definiranju "samozastupanja" polazi se od toga da svatko može odlučivati na nekoj razini bez obzira na oštećenje, te da je samozastupanje svaka aktivnost koja uključuje akciju samoodređenja. U tom smislu Crawley (1988) navodi da se raspon odluka može kretati od najjednostavnijih svakidašnjih odluka (npr. o tome što jesti, obući i sl.) do značajnih odluka o stanovanju i zaposlenju. Samozastupnik brani vlastite interese i interese onih koji se nalaze u sličnoj situaciji. Bitna značajka samozastupanja, kako to navode Sutcliffe i Simons (1993), jest to da je ono proces, ali i pokret koji nadziru osobe s teškoćama u razvoju. Međutim, autori naglašavaju da se upravljanje ne odvija nužno bez podrške sa strane, ali da osobe s teškoćama zadržavaju nadzor nad događajima. U literaturi se nailazi na dva različita modela samozastupanja: pojedinačni i skupni (Crawley, 1988; Sutcliffe i Simons, 1993). U kontekstu pojedinačnog samozastupanja autori govore o

procesu samorazvoja, pojedinačnom iznošenju stavova i donošenju odluka. Međutim, pojedinačno samozastupanje i samozastupanje unutar skupine nije strogo odvojeno. Napredak u vještinama samozastupanja na individualnoj razini utječe na samozastupanje unutar skupine, a napredak u vještinama samozastupanja unutar skupine pozitivno utječe na samozastupanje pojedinca. Jasno je da samozastupnici imaju manju ili veću potrebu za podrškom. Ta se podrška ostvaruje kroz intervencije savjetnika koje su zasnovane na potrebama članova skupina za samozastupanje. Osim odnosa koji se odvijaju unutar skupina, između članova skupina za samozastupanje ili odnosa između voditelja ili savjetnika i samozastupnika, izražavanje u obliku samozastupanja utječe i na odnos samozastupnika i ostalih osoba s kojima se oni susreću. U to ulazi i odnos između samozastupnika i osoblja u direktnom radu s njima. Postoje brojni čimbenici koji utječu na ovaj odnos (Cooper i Hersov, 1988). Razvijanjem vještina samozastupanja, osobe s mentalnom retardacijom počinju donositi odluke koje ne moraju uvijek biti u skladu s razmišljanjima osoblja. U tom smislu Simons (1992) u raspravi o navedenim odnosima ističe da razvoj samozastupanja postavlja pred osoblje dvojbe što se odnose na ponašanje koje doživljavaju kao "izazivajuće", na ishode izvan njihovog nadzora i na oblike sudjelovanja osoba kojima je potrebna veća podrška. Pružanje pomoći osobama s mentalnom retardacijom ostaje neupitno, ali se mijenja odnos. Samozastupanje utječe i na odnos roditelja i djece. Mitchell (1997) ističe da vezu između odraslosti i stupnja samozastupanja, odnosno samostalnosti treba tražiti u stavovima roditelja. Samozastupanje unosi promjene u ovaj odnos, ali je nerijetko zbunjujući, kako za roditelje tako i za njihovu djecu jer odraslost, koja predstavlja samostalnost u donošenju odluka i preuzimanju odgovornosti, za ove osobe može biti prevelik izazov.

Socijalne vještine, komunikacijske vještine, vještine samozaštite zastupljene su u različitim oblicima tretmana osoba s mentalnom retardacijom. Međutim, ove vještine nisu oblikovane u kon-

tekstu samozastupanja. Niz autora naglašava važnost razvijanja navedenih vještina u okviru samozastupanja (Crawley, 1988; Williams i Shoultz, 1982; Cooper i Hersov, 1988; Brinckerhoff, 1994). Među ključnim vještinama koje doprinose samozastupanju su: vještine komuniciranja, vještine provođenja izbora i donošenja odluka, vještine informiranja – poznavanje svojih prava, vještine preuzimanja odgovornosti, vještine traženja pomoći. Važna karika koja povezuje sve ove vještine u spoj dobrog samozastupanja je samopoštovanje. Kako ističe Mosley (1994) postizanje realistične slike o sebi i drugima važan je korak u postizanju samopoštovanja koje će pak voditi dobrom samozastupanju.

Cilj i hipoteze

Osnovni je cilj ovog istraživanja utvrđivanje utjecaja programa razvijanja vještina samozastupanja na razinu socijalne kompetencije mlađih odraslih osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom. Ujedno, namjera je bila utvrditi primjenjivost naučenih vještina samozastupanja u svakodnevnim situacijama u institucionalnim uvjetima života.

Empirijske analize pokazuju da mlade osobe u našim uvjetima nemaju dovoljno saznanja o svojim pravima, o mogućnostima stanovanja, zapošljavanja, daljnjeg osposobljavanja. Oni izlaze iz formalnog edukacijsko – rehabilitacijskog sustava s niskom razinom socijalne kompetencije i lošim zastupanjem vlastitih interesa. Stoga se nametnula potreba razvijanja vještina samozastupanja kao dijela osposobljavanja u prijelaznom razdoblju života mlađih s mentalnom retardacijom. Isto tako istraživanja pokazuju da osobe s težom mentalnom retardacijom postižu vrhunac u razvoju kognitivnih sposobnosti u prosjeku u dobi između 20. i 30. godine. U tom se kontekstu naglašava povećana misaona fleksibilnost, mogućnost postizanja viših rezultata na testovima inteligencije, veća prijemljivost na podražaje i odgojne utjecaje. Stoga, kako ističe Teodorović (1997) kontinuirani rehabilitacijski

tretman koji uključuje, između ostalog, razvoj pozitivne slike o sebi i razvijanje vještina samozastupanja, može omogućiti zadovoljavajuću razinu socijalizacije.

U skladu s ciljem postavljena je hipoteza:

H - 1 Primjenom programa razvijanja vještina samozastupanja postići će se statistički značajno viša razina socijalne kompetentnosti ispitanika

Metoda

Uzorak ispitanika (sudionika u istraživanju)

Uzorak ispitanika (sudionika u istraživanju) čini 10 mlađih odraslih osoba čije su potrebe za podrškom opsežne. U vrijeme istraživanja bili su u dobi od 18 do 25 godina, i polazili dnevni program radnog osposobljavanja u Centru za odgoj i obrazovanje djece i mladeži u Šibeniku. Osmero sudionika nalazilo se u institucionalnom smještaju (stacionaru), a dvoje u cjelodnevnom tretmanu. Skupinu čine tri djevojke i sedam mladića koji dolaze uglavnom iz Šibensko - kninske županije, ali i iz drugih dijelova Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine. Gotovo su svi sudionici bili u različitim habilitacijskim tretmanima deset i više godina.

Mjerni instrument

U ovom istraživanju primijenjena je Skala procjene kompetentnosti - SPK za osobe s umjerenom i težom mentalnom retardacijom (Holtz, K.L., Eberle, G., Hillig, A., Marker, K. P.: Heilderberger - Kompetenz - Inventar für geistig Behinderte, 1986) koju su priredile Teodorović, B. i Levandovski, D., 1993.

Skala obuhvaća područja praktične, kognitivne i socijalne kompetentnosti. Za potrebe istraživanja u razmatranje je uzeto treće područje socijalne kompetentnosti. Ovo područje sadrži 48 čestica grupiranih u 6 sumarnih varijabli (svaka varijabla obuhvaća 8 čestica):

- v.1 - ponašanje pri učenju i radu;
- v.2 - pronalaženje identiteta i pojam o sebi;
- v.3 – samokontrola;
- v.4 – samopotvrđivanje;

- v.5 - anticipacija događaja i socijalni kontakti;
- v.6 - kooperacija i socijalna pravila.

Varijabla pod nazivom "Ponašanje pri učenju i radu" odnosi se na samostalnost i koncentraciju u obavljanju postavljenog zadatka, te ustrajnost i samoinicijativnost u učenju i radu.

Varijabla pod nazivom "Pronalaženje identiteta / pojam o sebi" objedinjava svijest o samom sebi, prepoznavanje posljedica vlastitog ponašanja, brigu o osobnim stvarima, poznavanje različitih životnih uloga i procjenjivanje vlastitih sposobnosti.

Varijabla pod nazivom "Samokontrola" obuhvaća način prihvaćanja promjena, isprika, pobjeda, poraza, kritika i poticaja, strpljivost, odgađanje neposredne nagrade te odupiranje izazovu u cilju izbjegavanja neugodnih posljedica.

Varijabla pod nazivom "Samopotvrđivanje" uključuje izražavanje prigovora i reagiranje na prigovor, samoobranu, uzimanje u obzir osjećaja i želja drugih u zadovoljavanju vlastitih potreba.

Varijabla pod nazivom "Anticipacija događaja i socijalni kontakti" odnosi se na sudjelovanje u skupnim aktivnostima, uspostavljanje kontakta s drugima, traženje pomoći, zamjećivanje tuđih raspoloženja i osjećaja i predviđanje mogućih namjera drugih.

Varijabla pod nazivom "Kooperacija i socijalna pravila" obuhvaća pružanje pomoći drugima, pridržavanje pravila u skupini, suradnju s ostalima u skupini i poštivanje dogovora.

Instrument je konstruiran kao skala procjene. Procjenjivanje provodi osoba koja najbolje poznaje ispitanika (voditelj odgojne skupine). Procjenjena razina socijalne kompetentnosti ispitanika na definiranim varijablama označava se bodovima od 0 do 3, gdje 0 označava "nije usvojeno"; 1 "usvojeno u manjoj mjeri"; 2 "usvojeno u većoj mjeri"; i 3 "potpuno usvojeno".

Ispitivanje socijalne kompetencije provodilo se svakog mjeseca, u 6 sukcesivnih vremenskih točaka (15. 1. 1999; 15. 2. 1999; 15. 3. 1999; 15. 4. 1999; 15. 5. 1999; 15. 6. 1999). Prva vremenska točka definirana je neposredno prije, a zadnja neposredno nakon provedbe programa. Ostale

vremenske točke odnose se na razdoblje tijekom provođenja programa.

Način provođenja programa

U svrhu ovog istraživanja aktivnosti iz programa razvijanja vještina samozastupanja provodile su se tijekom 20 tjedana, u okviru petodnevnog radnog tjedna (svakodnevno, a ovisno o situaciji, više puta ili su prekidane ako su polaznici odbijali određenu aktivnost) u drugom polugodištu školske 1998./99. godine. Program razvijanja vještina samozastupanja nije proveden izolirano, već su aktivnosti uklopljene u postojeći formalni program radnog osposobljavanja koji se odnosi na teme: obitelj, prijatelji, snalaženje u prostoru i vremenu, poznavanje novca, zanimanja ljudi, korištenje prometnih sredstava, snalaženje u prometu, poznavanje prometnih znakova, korištenje slobodnog vremena.

Program razvijanja vještina samozastupanja odvijao se u ustanovi, ali i prirodnim situacijama gdje je za to bila izražena potreba (ulica, javne ustanove, prijevozna sredstva, kulturni i sportski sadržaji, obitelj). Primjenjivan je pojedinačni i skupni rad.

Program razvijanja vještina samozastupanja podrazumijeva provođenje različitih aktivnosti koje vode prema samozastupanju. Te aktivnosti uključuju razvijanje vještina komuniciranja (stjecanje pojma o sebi - vlastitom izgledu, ukusu, željama, razumijevanje pojma odraslosti, razumijevanje odnosa s obitelji, osobom suprotnog spola, prijateljima, razlikovanje primjerenog i neprimjerenog ponašanja u odnosu s drugim ljudima, razvijanje vještine dobrog slušanja, razvijanje vještine komuniciranja između dvoje ljudi, razvijanje vještine komuniciranja u skupini i razvijanje vještine izlaganja na sastanku), provođenja izbora i donošenja odluka (razumijevanje biranja, razumijevanje posljedica biranja, osvješčivanje vlastitih prava na izbor, osvješčivanje potrebe traženja pomoći pri biranju i donošenju odluka, donošenje odluke i provođenje odluke usprkos teškoćama), informiranja (razumijevanje pojma informacija i informiranja, prikupljanje informacija, traženje pomoći u priku-

pljanju informacija, poznavanje ljudskih prava), preuzimanja odgovornosti (razumijevanje posljedica donesene odluke i razumijevanje pojma odgovornosti), traženja pomoći (traženje pomoći pri izvršenju neke aktivnosti, razvijanje empatije s drugima i zastupanje onih koji traže pomoć) i samopoštovanje (osvješćivanje slike o sebi, poznavanje vlastitih vrijednosti, vjerovanje u vlastite potencijale).

Metode obrade podataka

Sukladno s ciljem istraživanja, za analizu promjena u razini socijalne kompetencije na uzorku ispitanika primjenjena je metoda analize kvantitativnih promjena jednog uzorka ispitanika opisanog skupom kvantitativnih varijabli u više od dvije vremenske točke (Nikolić, 1999; Nikolić i Birkić, 1999).

Analizu kvantitativnih promjena na jednom uzorku entiteta u više od dvije vremenske točke moguće je provesti samo na jednoj varijabli. Budući da je u ovom istraživanju uzorak opisan skupom varijabli, najprije je izračunata prva glavna komponenta manifestnih varijabli, te na njoj

provedena analiza kvantitativnih promjena u više od dvije ekvidistantne vremenske točke. Prije provođenja analize promjena bilo je potrebno centrirati rezultate u matrici promjena na najnižu vrijednost dobivenu tijekom programa. Ovu je metodu prema Morrisonovom algoritmu (1967, prema Nikolić, 1999) modificirao i implementirao Nikolić (1999). Morrisonov model korišten je za analizu kvantitativnih promjena aritmetičkih sredina rezultata u susjednim vremenskim točkama u svakoj sumarnoj varijabli. Na osnovi aritmetičkih sredina centriranih rezultata izrađen je trajektorij promjena.

Originalni rezultati pružaju uvid u razinu kompetentnosti u određenim područjima, uvid u područja u kojima je došlo do promjena i mogu poslužiti kao smjernice za buduće kreiranje programa u svrhu podizanja razine socijalne kompetencije.

Primijenjena je i kvalitativna evaluacija koja uzima u obzir ekološka okružja ispitanika, nepoželjna ponašanja kao posljedicu emocionalnih teškoća, razinu sudjelovanja u aktivnostima, motiviranost i generalizaciju usvojenih vještina.

Rezultati i diskusija

Komponentnim modelom izolirana je jedna značajna latentna dimenzija koja iscrpljuje 85.07% ukupne varijance manifestnog prostora (Tablica 1).

Uvidom u matricu korelacija varijabli s prvom glavnom komponentom (Tablica 2) uočljive su vrlo visoke projekcije svih šest varijabli: Kooperacija / socijalna pravila (.95); Anti-

cipacija događaja / socijalni kontakti (.94); Samopotvrđivanje (.94); Ponašanje pri učenju i radu (.93); Pronalaženje identiteta / pojam o sebi (.93); Samokontrola (.81). Na osnovi toga moguće je dobivenu latentnu dimenziju imenovati kao Socijalna kompetencija. Isto tako moguće je zaključiti da navedene varijable dobro opisuju predmet mjerenja.

Tablica 1. Prva glavna komponenta matrice korelacija manifestnih varijabli

	Svojevredne vrijednosti	Kumulativna varijanca	% zajedničke varijance
1	5.10	5.10	85.07

Tablica 2. Korelacije varijabli s prvom glavnom komponentom (K1) i komunaliteti (h²)

Varijable	K1	h ²
Ponašanje pri učenju i radu	.93	.88
Pronalaženje identiteta / pojam o sebi	.93	.86
Samokontrola	.81	.65
Samopotvrđivanje	.94	.90
Anticipacija događaja / socijalni kontakti	.94	.88
Kooperacija / socijalna pravila	.95	.91

Tablica 3. Rezultati testiranja statističke značajnosti promjena rezultata ispitanika na prvoj glavnoj komponenti u 6 vremenskih točaka

Mahalanobisova udaljenost	Hotellingov T ²	DF1	DF2	F	P
189.10	1891.03	5	5	210.11	.000200

Legenda:

DF1 – broj stupnjeva slobode brojnika

DF2 – broj stupnjeva slobode nazivnika

F – test značajnosti promjena aritmetičkih sredina

P – razina značajnosti promjena aritmetičkih sredina

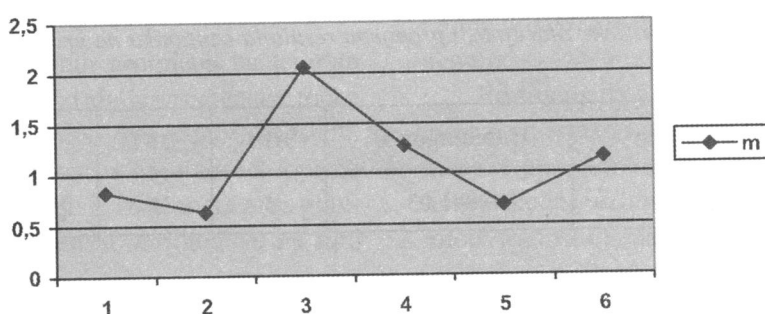
Rezultati u tablici 3 izražavaju statističku značajnost promjena rezultata ispitanika na prvoj glavnoj komponenti u 6 vremenskih točaka koja je testirana Morrisonovim algoritmom (1967; prema Nikolić, 1999). Temeljem brojčane vrijednosti Mahalanobisove udaljenosti (189.10), Hotellingovog testa T² (1891.03), pripadajućeg F testa (210.11) i pridruženih stupnjeva slobode (DF=5 i DF=5) moguće je sa sigurnošću utvrditi

statističku značajnost kvantitativnih promjena u Socijalnoj kompetenciji na razini od 0,020%. Rezultati analize promjena ukazuju na statistički značajne pozitivne promjene, odnosno na izraženu tendenciju promjena, pa se može prihvatiti hipoteza da će se primjenom programa razvijanja vještina samozastupanja postići statistički značajno viša razina socijalne kompetentnosti u ispitanika (H – 1.).

Tablica 4. Aritmetičke sredine centriranih rezultata u 6 vremenskih točaka (M) i parcijalni diskriminacijski koeficijenti (BETA)

vremenske točke	M	BETA
1	.83	-75.53
2	.63	-29.79
3	2.06	170.09
4	1.27	52.72
5	.69	-15.35
6	1.16	-117.78

Slika 1. Krivulja promjena aritmetičkih sredina centriranih rezultata ispitanika u 6 vremenskih točaka

Uvidom u tablicu 4 i krivulju (slika 1) uočava se porast promjena u trećoj i nešto manji u šestoj vremenskoj točki. Ipak, povučemo li pravac koji spaja prvu i šestu vremensku točku uočavamo tendenciju pozitivnih promjena.

Pad intenziteta promjena koji se primjećuje u drugoj točki vjerojatno je povezan s početnim razdobljem provedbe programa. Vidljiv je i pad intenziteta promjena poslije treće vremenske točke, što je ukazivalo na potrebu uvođenja novih aktivnosti u program. Može se pak i pretpostaviti da značajnije promjene u socijalnoj kompetentnosti ne mogu nastupiti tijekom provođenja programa, već da je potrebno duže vremensko razdoblje da nove vještine postanu dio svakodnevnog ponašanja.

Intenzitet promjena oscilira, pa je veći intenzitet promjena vjerojatno povezan sa zanimljivi-

vošću ponuđenih aktivnosti, primjenom novih vještina, postignutom grupnom kohezijom. S druge strane manji intenzitet promjena, kojeg vidimo na krivulji promjena kao pad, vjerojatno je povezan sa zasićenjem u primanju novih informacija, individualnim značajkama sudionika i socijalnom okolinom. No, za utvrđivanje navedenih okolnosti trebalo bi u razmatranje uvesti druge kriterije, kao što je kontrolna grupa ili paralelni program kojim bi se egzaktnije utvrdili učinci programa razvijanja vještina na razinu socijalne kompetencije. Isto tako jasno je da to povlači i teškoće u formiranju homogenih grupa ispitanika izjednačenih po određenim kriterijima, što je objektivno problem u području našeg istraživanja.

Deskriptivna analiza originalnih rezultata ispitanika na sumarnim varijablama ovog istraživa-

Tablica 5. Originalni sumarni rezultati ispitanika u inicijalnom i finalnom ispitivanju

Varijable	Ispitanici																			
	M. B.		A. B.		M. Ć.		M. K.		S. K.		N. K.		A. M.		J. R.		T. Z.		J. Ž.	
	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F	I	F
v.1	16	20	2	3	8	16	17	21	16	21	20	21	2	4	8	12	16	19	16	18
v.2	14	18	2	6	9	19	16	18	16	20	19	22	2	6	6	8	15	17	12	16
v.3	14	17	7	10	4	10	17	21	9	16	15	19	5	7	8	12	8	10	4	11
v.4	9	14	2	5	4	13	8	15	13	18	16	20	2	5	7	10	8	14	8	11
v.5	12	15	2	4	5	12	15	19	17	21	17	21	2	5	10	15	17	20	4	11
v.6	15	17	2	6	2	11	15	20	15	17	16	20	3	8	10	15	13	18	6	10

Legenda:

v.1 = varijabla - Ponašanje pri učenju i radu

v.2 = varijabla - Pronalaženje identiteta – pojam o sebi

v.3 = varijabla - Samokontrola

v.4 = varijabla - Samopotvrđivanje

v.5 = varijabla - Anticipacija događaja / socijalni kontakti

v.6 = varijabla - Kooperacija / socijalna pravila

I = ukupan rezultat ispitanika na sumarnoj varijabli u inicijalnom stanju

F = ukupan rezultat ispitanika na sumarnoj varijabli u finalnom stanju

vanja jasno je ukazala na velike razlike među pojedinim ispitanicima. Ujedno su i u manifestnom prostoru ispitivanja vidljive najveće razlike u rezultatima ispitanika na varijabli Samopotvrđivanje u inicijalnom i finalnom stanju (Tablica 5).

Prije provođenja programa razvijanja vještina samozastupanja najveći broj ispitanika (8 ispitanika) iskazao je vrlo niske rezultate (od 2 – 9 bodova od mogućih 24) u česticama koje opisuju područje samopotvrđivanja. Ovakav se nalaz istraživanja u potpunosti slaže s rezultatima istraživanja Teodorović, Levandovski i Mišić (1994) gdje se navodi da je područje samopotvrđivanja ono područje u kojem su ispitanici pokazali najmanju razinu socijalne kompetentnosti. S druge strane, upravo je na spomenutoj varijabli uočen najveći prosječni porast rezultata.

Budući da navedenu varijablu opisuju čestice koje se odnose na izražavanje samoobrane u skladu sa situacijom, odbijanje neželjenih zahtjeva, izražavanje vlastitih želja, provođenje opravdanih zahtjeva, uzimanje u obzir tuđih osjećaja, planova, želja u zadovoljavanju vlastitih interesa, prihvaćanje kritike i zastupanje pravednih interesa, bile su očekivane značajne promjene pod utjecajem programa razvijanja vještina samozastupanja jer je taj program u velikoj mjeri usmjeren na razvijanje vještina provođenja izbora i donošenja odluka. Niski inicijalni rezultati vjerojatno su povezani s režimom života u segregiranim, institucijskim uvjetima, gdje je iskazivanje vlastitih želja otežano i gdje je mogućnost sukoba s osobljem velika ukoliko se ti interesi i želje razlikuju. U eksperimentalnom su programu bile

zastupljene aktivnosti koje su podrazumijevale razumijevanje biranja, posljedica biranja, osvješćivanje vlastitih prava na izbor, osvješćivanje potrebe traženja pomoći pri biranju i donošenju odluka, donošenje odluke i provođenje odluke unatoč teškoćama, kao i preuzimanje odgovornosti za donešene odluke. Te aktivnosti su vjerojatno dovele do utvrđenih pozitivnih promjena. No, treba imati na umu da se one mijenjaju u kontekstu okoline u kojoj se sudionici istraživanja nalaze. Tome u prilog govori činjenica da su te promjene najvidljivije unutar skupine, dok su manje primjetne u kontaktima s osobljem koje ne podržava i ne prihvaća samozastupajuće ponašanje.

Kvalitativna analiza realizacije usvojenih vještina samozastupanja u prirodnim situacijama svakodnevnog života koja je vršena kontinuirano tijekom provođenja programa također je potvrdila velike razlike među sudionicima te potrebu za utvrđivanjem individualnih potreba. Različite sposobnosti sudionika uvjetuju brzinu i kakvoću usvajanja vještina. Zato je potrebna još veća individualizacija programa.

Tijekom analize realizacije programa primjećena je motiviranost sudionika za učenjem vještina samozastupanja, aktivno sudjelovanje u donošenju i provođenju odluka, ali i sukobljavanje s nemogućnošću provođenja vlastitih odluka u ustanovi (institucionalnom tretmanu).

U početku provođenja programa najviše su provedene aktivnosti uspostavljanja poželjnih oblika komunikacije. Aktivnosti koje su provedene s ciljem stjecanja pojma o sebi, razumijevanja odnosa s drugim osobama, razlikovanja primjerenog i neprimjerenog ponašanja, te aktivnosti koje su razvijale vještine slušanja, međusobnog komuniciranja u skupini ili izlaganje na sastanku prihvaćene su od većine sudionika. Predstavljanje, posebice kada se provodilo u obliku igre uloga vježbano je s oduševljenjem. Sudionici su bili usmjereni na izgovor, jačinu glasa, poticali su i pomagali jedni druge. Pozdravljanje poznatih i nepoznatih osoba smatrali su važnim područjem života. Zanimljivo je to da se vrlo brzo prihvatljivo ponašanje proširilo

na druga područja života u ustanovi i izvan ustanove. Provođenje izbora u početku je izazvalo nelagodu u sudionika. Razumijevanje biranja, posljedica biranja, osvješćivanje prava na izbor, traženje pomoći pri izboru bilo je pod utjecajem režima života u ustanovi. Većini sudionika nije bilo jasno što trebaju raditi, naviknuti na to da ih se na nešto direktno upućuje i stalno nadzire. Nakon početne nelagode, već nakon mjesec dana, uspijevali su provesti izbor u svakodnevnim aktivnostima, poput odabira odjeće. Istovremeno se razvijala i vještina traženja pomoći pri vršenju izbora.

Rezultati kvalitativne analize pokazali su značajan napredak sudionika u razini komunikacije unutar skupine, želju za iskazivanjem mišljenja ili donošenjem odluka. Novi postupci su svladavani sa zanimanjem i iskazano je zadovoljstvo postignutom samostalnošću. Osvješćivanje slike o sebi, posebice prepoznavanje vlastitih vrijednosti i potencijala otvorilo je put prema još većoj samostalnosti i nastojanjima da se obrane vlastiti stavovi.

Primjena vještina samozastupanja najviše je došla do izražaja u području skrbi o sebi. Provođenjem aktivnosti i ozračjem koje je poticalo samozastupanje, otprilike na polovici razdoblja provedbe programa, počeli su se javljati neki oblici samozastupanja. To se odnosilo prije svega na traženje samostalnog obavljanja osobne higijene i izbora odjeće. U ovom području života došlo je i do većeg sukoba s osobljem. U području izobrazbe za obavljanje poslova, vještine samozastupanja iskazale su se kao izraz zadovoljstva obavljanjem odabranog posla. Već na početku programa pokazali su se rezultati. Gotovo da više nije bilo odbijanja posla, a učinak se zamjetno povećao. Posao je obavljen brže i preciznije. Uslijedile su i pohvale osoblja.

Otežavajuće okolnosti pri usvajanju i primjeni vještina samozastupanja bile su, prije svega, neka nepoželjna ponašanja (stereotipno, povremeno agresivno i destruktivno ponašanje nekih ispitanika), te negativni stavovi roditelja i osoblja spram samoodređenja osoba s mentalnom retardacijom.

Intenzivan program omogućio je postizanje

pozitivnih promjena, a da bi se te promjene zadržale i da bi se stečene vještine mogle primjenjivati u svakodnevnom životu, potrebno je nastaviti provođenje aktivnosti iz programa. Pretpostavljamo da bi se daljnjim razvijanjem vještina samozastupanja jačala sigurnost sudionika pri komuniciranju s okolinom, a primjereno provođenje vlastitih zahtjeva doprinijelo bi mijenjanju stavova osoblja i roditelja. Ujedno, takva promjena stavova i daljnje razvijanje vještina doprinijelo bi generalizaciji naučenog. Iako je segregacijski sustav u suprotnosti s načelima suvremenog socijalnog modela u rehabilitaciji, to ne znači da se osobe s mentalnom retardacijom ne mogu i u okviru takvog sustava početi prihvaćati kao osobe koje imaju jednaka ljudska prava i potrebe kao i osobe bez teškoća. Primjerena edukacija osoblja i roditelja nužna je u promjeni stavova u ostvarenju istog cilja. Poticanje samostalnosti, razvijanje samoodređenja a time i samozastupanja osoba s mentalnom retardacijom podrazumijeva suradnju svih sudionika u interakcijskom procesu, tj. samozastupnika, voditelja, roditelja, osoblja, lokalne i šire zajednice. U tom slučaju možemo očekivati stvarne rezultate provođenja programa, dok u suprotnom, usvojene vještine ostaju samo model ponašanja koji se uči i primjenjuje u ograničenom vremenu i skupini, bez prave realizacije u svakodnevnom životu.

Zaključak

Osnovna je svrha ovog rada bila utvrditi u kojoj će mjeri program razvijanja vještina samozastupanja utjecati na razinu socijalne kompetencije ispitanika / sudionika kojima je potrebna veća podrška u životu i radu, a nalaze se u segregacijskim životnim uvjetima. Program razvijanja vještina samozastupanja podrazumijevao je pristup koji se zasniva na poštovanju osobnosti svakog sudionika, isticanju pozitivnih osobina, poticanju samostalnosti, poticanju izbora i provođenja odluka u svakodnevnom životu te suradničkom odnosu sudionika i voditelja.

Rezultati istraživanja pokazali su statistički značajne tendencije promjena u razini socijalne kompetencije sudionika, manifestirane u ponašanju pri učenju i radu, osvješćivanju osobnog identiteta, samokontroli, samopotvrđivanju, anticipaciji događaja, socijalnoj interakciji i kooperaciji. Dobiveni rezultati slažu se s rezultatima drugih istraživanja gdje se ističu učinci usvojenih vještina na višu razinu socijalne kompetencije u ispitanika, odnosno primjena tih vještina u svakodnevnom životu (O'Reilly i Chadsey-Rusch, 1992; Morgan i Salzberg, 1992; Duan i O'Brien, 1998). To potvrđuju i rezultati Wehmeyera (1992) i Wehmeyera, Kelchnerove i Richardsa (1996) u kojima se potvrđuje važnost razvijanja vještina koje doprinose boljem samoodređenju. Učinkovitost provođenja sličnog programa pokazuje i studija Fawa, Davisove i Pecka (1996) gdje su rezultati pokazali da osobe s mentalnom retardacijom mogu aktivno sudjelovati u donošenju većine životnih odluka.

S ciljem razvoja osobne autonomije, evaluirani je program bio usmjeren i na razvoj vještina koje demokratsko društvo zahtijeva od svakog pojedinca. To uključuje zastupanje vlastitih interesa i obranu ljudskih prava koja su svima zakonom zajamčena, ali uz poštovanje prava drugih.

Prijelazno razdoblje, ulazak u svijet odraslih, predstavlja za osobu s mentalnom retardacijom veliki izazov, i tada je potrebna intenzivnija podrška okoline, što najčešće nije slučaj u našim uvjetima. U pripremanju ovih osoba za preuzimanje novih uloga i odgovornosti ključna je uloga šire zajednice. Obrazovanje i osposobljavanje osoba s mentalnom retardacijom i u odrasloj dobi, jednake mogućnosti, suživot s drugima i neetiketiranje, polazišta su samozastupanja koja nije jednostavno ostvariti u segregacijskom sustavu. Samozastupanje sadrži u sebi aktivnu ulogu, pa je stoga u suprotnosti sa životom u ustanovi i oprečnim nastojanjima osoblja i korisnika. Tradicionalni pristup osoblju daje i kontrolu i moć u donošenju odluka te se u izražavanju samozastupanja osobe s mentalnom retardacijom suočavaju s otporima i barijerama.

Evaluacija ovog programa razvijanja vještina samozastupanja uklopljenog u formalni program radnog osposobljavanja, pokazala je da su sudionici usvojili različite socijalne vještine i primijenjivali ih unutar skupine. Međutim, primjena tih vještina u svakodnevnim situacijama nije bila iskazana u dovoljnoj mjeri upravo zbog nedosljednih reakcija i otpora iz okoline. Neuspješni (onemogućeni) pokušaji samoodređenja u konkretnim situacijama osobe s mentalnom retardacijom obeshrabruju i podržavaju njihovo vraćanje na inferiorne reakcije. Ipak, program je imao pozitivnog utjecaja na cjelokupnu životnu situaciju sudionika i

govori u prilog daljnjih nastojanja u prevladavanju spomenutog problema. Samozastupanje znači imati moć nad vlastitim životom, a ova se promišljanja kose s ranije ustaljenim shvaćanjima mentalne retardacije i osoba s mentalnom retardacijom kao pasivnih primatelja pomoći. Samozastupanje ne podrazumijeva samo razvijanje vještina u osoba s mentalnom retardacijom. Ono znači i razvijanje novih vještina u svih osoba koje rade ili se susreću s osobama s mentalnom retardacijom. Naravno, ovo potonje, moguće je ukoliko okružje, pa i cijela zajednica prihvati osobe s mentalnom retardacijom kao punopravne članove.

Literatura

- Bratković, D., Teodorović, B. (2000): Evaluacija programa seksualne edukacije odraslih osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 36, 1, 25-36
- Brinckerhoff, L.C. (1994): Developing Effective Self-Advocacy Skills in College-Bound Students with Learning Disabilities, *Intervention in School and Clinic*, 29, 4, 229-237
- Chadsey-Rusch, J. (1992): Toward Defining and Measuring Social Skills in Employment Settings. Special issues: Social skills, *American Journal on Mental Retardation*, 96, 4, 405-418
- Collet-Klingenberg, L., Chadsey-Rusch, J. (1991): Using a cognitive-process approach to teach social skills, *Education and Training in Mental Retardation*, 26, 3, 258-270
- Cooper, D., Hersov, J. (1988): We Can Change the Future - A staf training resource on self-advocacy for people whit learning difficulties, National Bureau for Handicapped Students, London
- Crawley, B. (1988): The growing voice: A survey of Self-Advocacy Groups in Adult Training Centres and Hospitals in Great Britain, *Compaigning for valued futures whit people who have learning difficulties*, London
- Crossley, Y. D. (1989a): Whit a little help from my friends - A report on advocacy development: 1, *Mental Handicap*, 17, 1, 23-24
- Crossley, D. (1989b): A step in the right direction - A report on advocacy development: 2, *Mental Handicap*, 17, 2, 64-65
- Dobson, S., Stanley, B., Maley, L. (1999): An integrated communication and exercise programme in a day centre for adults with challenging behaviours, *British Journal of Learning Disabilities*, 27, 1, 20-24
- Duan, D-W., O'brien, S. (1998): Peer-mediated social-skills training and generalization in group homes, *Behavioral Interventions*, 13, 4, 235-247
- Faw, G.D., Davis, P.K., Peck, C. (1996): Increasing self-determination: Teaching people with mental retardation to evaluate residential option, *Journal of Applied Behavior Analysis*, 29, 2, 173-188
- Greenspan, S., Granfield, J. M. (1992): Reconsidering the Construct of Mental Retardation: Implications of a Model of Social Competence, *American Journal on Mental Retardation*, 96, 4, 442-453
- Holtz, K.L., Eberle, G., Hillig, A., Marker, K. P. (1982): Soziale Kompetenz als diagnostische und pädagogische Kategorie bei geistig Behinderten, *Geistige Behinderung*, 21, 97-108
- Holtz, K.L., Eberle, G., Hillig, A., Marker, K.P. (1986): Heidelberg – Kompetenz – Inventar für geistig Behinderte, *Handbuch, HVA-Edition Schindele, Heidelberg*; priredile: Teodorović, B. i Levandovski, D. (1993)
- Huang, W., Cuvo, A.J. (1997): Social skills training for adults with mental retardation in job-related settings, *Behavior modification*, 21, 1, 3-44
- Kazdin, A.E., Esveldt-Dawson, K., French, N.H., Unis, A.S. (1987): Problem-solving skills training and relationship therapy in the treatment of antisocial child behavior, *Journal of consulting and clinical psychology*, 55, 76-85
- Lauth, G.W. (1991): Entwicklungsförderung bei sozial-kognitiver Retardierung, *Heilpädagogische Forschung*, 17, 174-183
- Lovett, D. L., Harris, M. B. (1987): Important skills for adults with mental retardation: The client's point of view, *Mental Retardation*, 25, 6, 351-356
- Miltenberger, R.G., Roberts, J.A., Ellingson, S., Galensky, T., Rapp, J.T., Long, E.S., Lumley, V.A. (1999): Training and generalization of sexual abuse prevention skills for women with mental retardation, *Journal of applied behavior analysis*, 32, 3, 385-388

- Mitchell, P. (1997): The Impact of Self-Advocacy on Families, *Disability & Society*, 12, 1, 43-56
- Morgan, R.L., Salzberg, C.L. (1992): Effects of video-assisted training on employment-related social skills of adults with severe mental retardation, *Journal of Applied Behaviour Analysis*, 25, 2, 365-383
- Mosley, J. (1994): *You Choose - A Handbook for Staff Working with People who have Learning Disabilities to promote Self-Esteem and Self-Advocacy* LDA, Wisbech, Cambs
- Newton, J.S., Horner, R.H. (1993): Using a social guide to improve social relationships of people with severe disabilities, *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 18, 1, 36-45
- Nikolić, B. (1999): Kvantitativne promjene jednog uzorka ispitanika u više od dvije vremenske točke, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa – Kineziologija za 21. stoljeće*, 446-449
- Nikolić, B., Birkić, Ž. (1999): Analiza učinkovitosti specifično programiranog treninga za razvoj eksplozivne snage tipa skočnosti u košarkaša, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa – Kineziologija za 21. stoljeće*, 327-330
- O'reilly, M.F., Chadsey-Rusch, J. (1992): Teaching a social skills problem-solving approach to workers with mental retardation: An analysis of generalization, *Education and Training in Mental Retardation*, 27, 4, 324-334
- Simons, K. (1992): *Sticking Up For Yourself*, Norah Fry Research Centre, Bristol
- Siperstein, G.N. (1992): Social Competence: An Important Construct in Mental Retardation, *American Journal on Mental Retardation*, 96, 4, 3-6
- Sutcliffe, J., Simons, K. (1993): *Self-Advocacy and Adults with Learning Difficulties*, Contexts and Debates, National Institute of Adult Continuing Education, Leicester
- Teodorović, B. (1997): Zadovoljavanje potreba odraslih osoba s težom mentalnom retardacijom, *Naš prijatelj - Časopis za pitanja mentalne retardacije*, 3-4, 26-40
- Teodorović, B., Levandovski, D., Mišić, D. (1994): Kompetentnost odraslih osoba s mentalnom retardacijom, *Defektologija*, 30, 1, 67-83
- Valenti-Hein, D.C., Yarnold, P.R., Mueser, K.T. (1994): Evaluation of the dating skills program for improving heterosexual interaction in people with mental retardation, *Behavior Modification*, 18, 1, 32-46
- Wehmeyer, M.L. (1992): Self-determination and the education of students with mental retardation, *Education and Training in Mental Retardation*, 27, 4, 302-314
- Wehmeyer, M.L., Kelchner, K., Richards, S. (1996): Essential Characteristics of Self-determined of Individuals with Mental Retardation, *American Journal on Mental Retardation*, 100, 6, 632-642
- Williams, P., Shoultz, B. (1982): *We can speak for ourselves*, Souvenir Press, London

Effects of the program for development self-advocacy skills on social competence of persons with moderate and severe mental retardation

Abstract

A modern approach in treatment of youth with mental retardation is based on their needs and level of support needed for development to the maximum degree of independence. To make that possible, it is indispensable that all members of the community are actively involved, especially persons with disabilities by themselves. Accordingly, it is necessary to give them support in the development of advocacy skills and the defense of human rights guaranteed by laws, along with respecting others- rights. The aim of this study was to establish the influence which the programme for developing self-advocacy skills of young people with moderate and severe mental retardation had on the level of social competence and applicability of learned skills in daily conditions. In the mentioned programme which was implemented throughout twenty weeks under the formal educational and rehabilitational curriculum ten participants aged 18 to 25 participated. Self-advocacy means to speak and act for oneself and includes each activity which comprehends action of self-determination. Therefore through this programme, the skills of communication, choosing, making and carrying out decisions, taking responsibility and asking for help and information, were developed. The level of social competence was measured by The Competency estimation Scale for people with moderate and severe mental retardation (Holtz, Eberle, Hillig, Marker, 1986; adapted Teodorović and Levandovski, 1993). We have taken in consideration the area of social competence with the following variables: learning and work behaviour, identity and self-concept, self-control, self-confidence, anticipation of events and social contacts, cooperation and social rules. The instrument was applied to six points in time (successive) and the results elaborated through the method of quantitative changes in sample of respondents described by a group of characteristics in more than two points in time (Nikolić, 1999). The results show that a statistically significant progress on the level of social competence has been achieved which proves the justified application of the program for developing self-advocacy skills in the framework of the educational and rehabilitation curriculum. A tendency of positive changes is noticeable especially in the second part of program implementation when group cohesion has already been established and communicating skills acquired. That made possible making choices and decisions. The qualitative analysis point out the need of changing the traditional attitudes of other participants in this process towards respecting human rights and supporting people with severe mental retardation in applying skills of self-advocacy in everyday life.

Key words: social competence, self-advocacy skills, adolescents, mental retardation